

РОЗДІЛ 4

**ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА:
ВІД АВСТРІЙСЬКОЇ
ДО НАЦІОНАЛЬНО-СОБОРНОЇ
МОДЕЛІ УПРАВЛІННЯ**

Формування та функції центральних органів управління. Закінчення Першої світової війни засвідчило крах планів Росії здобути Галичину і здолати «український П'ємонт», небажання вже нової більшовицької імперії толерувати українське національно-державне життя на Наддніпрянщині, до якого активно долучалися галицькі українці, творці ЗУНР. На той час автономні плани співжиття в інших державах уже стали неактуальними для народу, що прагнув розбудови самостійного державного організму поза межами Росії й Австрії. Зрештою, польські політики, як-от соціал-демократ Леон Василевський, вважали, що «унезалежнення російської України – врегулює тривале історичне протиборство між поляками і українцями»¹, зокрема за Східну Галичину, Західну Волинь, Холмщину.

Останній день світової війни – 11 листопада 1918 р. – відродив державну незалежність Польщі, яка за декілька років стала парламентською республікою, але так і не вирішила української проблеми, зокрема маркування нових східних кордонів з Українською державою та ЗУНР. Незадовго до закінчення війни, 16 жовтня 1918 р., цісар оголосив про реорганізацію Австро-Угорської монархії на федеративних засадах у «союз вільних народів», де кожен народ може творити «власний державний організм»². З огляду на це, 18–19 жовтня у Львові представницьке зібрання (т. зв. Конституанта)

¹ Романюк Р. Українська державність в європейській думці початку ХХ ст. Львів, 2003. С. 85–99.

² Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали: у 5 т. / відп. ред. О. Карпенко. Івано-Франківськ, 2001. Т. 1: Листопадава 1918 р. національно-демократична революція. Проголошення ЗУНР. С. 174–175.

українських послів до Віденського парламенту, Галицького і Буковинського крайових сеймів, єпископату ГКЦ, керівників українських партій обрало тимчасовий парламент – УНРаду на чолі з адвокатом Євгеном Петрушевичем, який мав досвід праці в австрійській Державній Раді (1907–1918) та Галицькому крайовому сеймі (1908–1914), був одним із керівників УНДП, співзасновником низки фінансово-банківських структур³. До новосформованого представницького органу, згідно зі статутом, увійшли українські депутати обох палат Державної Ради, крайових сеймів Галичини і Буковини та по три представники українських партій із цих земель. Окрім них, до засідань ради допускали делегатів від українського студентства та журналістів. Функції Президії УНРади в перші дні виконувала Президія УПР на чолі з Є. Петрушевичем. 19 жовтня УНРада ухвалила рішення про створення трьох делегацій: Віденської (голова – Євген Петрушевич); для полегдження справ Галичини у Львові (Кость Левицький), Буковинської у Чернівцях (Омелян Попович)⁴. Загалом в УНРаді працювали знані фахівці, громадські діячі: митрополит ГКЦ Андрей Шептицький та десятки священників, адвокати Роман Перфецький, Володимир Бачинський, Лев Бачинський, Олександр Марітчак і Володимир Загайкевич, педагоги Антін Крушельницький, Андрій Алиськевич, Павло Банах, Клавдій Білинський, Федір Замора і Тадей Залеський, письменники Василь Стефаник і Осип Назарук, вчені Іван Горбачевський, Станіслав Дністрянський, Степан Томашівський, Богдан Барвінський, журналіст Василь Панейко, фольклорист Олександр Колеса, фінансисти Степан Баран і Андрій Манько, гірничий інженер Мар'ян Козаневич, лікар Іван Куровець, заможний землевласник Яким Маркус та ін. Загалом, через цей орган за пів року пройшло дві сотні осіб⁵. 18 жовтня УНРада проголосила на українських етнічних землях монархії Українську державу. Йшлося передовсім про територію, яка б охоплювала Східну Галичину по Сян із Лемківщиною, північно-західною

³ Левицький К. Великий зрив. Львів, 1931. С. 113–116; Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. Львів, 1995. С. 25.

⁴ Павлишин О. Українська Національна Рада ЗУНР–ЗОУНР: реконструкція особового складу (жовтень 1918 р. – серпень 1919 р.). *Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні*. Львів, 1999. Вип. 2. С. 234–252.

⁵ Павлишин О. Львівщина в добу Західно-Української Народної Республіки (1918–1919). Львів, 2008. С. 71–77.

Буковиною з містами Чернівці, Сторожинець й «українською полоєю північно-східної Угорщини», тобто Закарпаттям⁶. Декларована територія становила близько 75 тис. км², фактично – близько 40 тис. км²; деклароване населення – 6,5 млн, фактично – 4 млн осіб. До її творення закликало національні меншини краю. Новостворена рада заявила про тимчасовий статус, вбачаючи своїм завданням організацію демократичних виборів до майбутнього парламенту.

Український політикум за безпосереднім командуванням Української генеральної команди загалом легально і мирно, без збройних протистоянь, перейняв державну владу 1 листопада 1918 р. у Львові (сейм, намісництво, міську ратушу, пошту, банки, телеграф, радіо-телеграф) та більшості повітів краю, крім Нового Сончу, Сяноку, Ліска, Балигорода, Перемишля, Борислава, Рудок, Яворова, Ходорова, де польські урядовці й військовики, парамілітарні структури чинили опір⁷. Пополудню 1 листопада австрійський намісник Галичини Кароль фон Гуйн склав Урядовий акт про передачу «урядової влади» своєму заступникові українцю Володимирові Децикевичу, а той, уже на підставі зазначеного цісарського маніфесту, – УНРаді в особі Костя Левицького, Олександра Барвінського, Сидора Голубовича, Лонгіна Цегельського⁸. Щоб не допустити перейняття українцями влади, польський політикум 1 листопада призначив генерала Вігольда Чарторийського генеральним комісаром Галичини, генерала Станіслава Пухальського і Роберта де Салена Лямезана – командувачами польськими військами у Кракові та Львові; вони мали співпрацювати з новоствореною Польською ліквідаційною комісією, а також Прибичною радою м. Львова, на засіданні якої 21 жовтня «поляки проголосили злучення Галичини з Польщею»⁹. 3 листопада український комендант Львова Микола Маринович перейняв військову владу від австрійського військового коменданта міста Рудольфа Пфедфера¹⁰.

У програмному маніфесті УНРади від 5 листопада 1918 р. декларовано громадянські свободи: загальне виборче право, рівність усіх

⁶ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали Т. 1. С. 180–181.

⁷ Там само. С. 317, 320, 328, 349, 361, 410, 506, 544; Дедик О. Бої у Львові. 1–21 листопада 1918 року. Львів, 2018. Ч. 1. С. 9–39.

⁸ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. Т. 1. С. 246–247.

⁹ Там само. С. 248–253.

¹⁰ Там само. С. 260–261, 296, 350.

громадян, незалежно від віри, мови чи статі, перед законом, 8-годинний день, соціальний захист людей похилого віку й інвалідів, охорону праці та громадський спокій, проведення аграрної реформи. За поданням УНРади, 9 листопада 1918 р. у Львові сформовано перший коаліційний уряд республіки – Раду Державних Секретарів, яка складалася з 14 секретарств (міністерств): внутрішніх справ (Лонгин Цегельський), зовнішніх справ (Василь Панейко), фінансів (тимчасово Кость Левицький), військових справ (Дмитро Вітовський), юстиції (Сидір Голубович), торгівлі та промислу (Ярослав Литвинович), земельних справ (Степан Баран), шляхів (Іван Мирон), пошти і телеграфу (Олександр Пісецький), праці та суспільної опіки (Антін Чернецький), суспільного здоров'я (Іван Куровець), освіти (тимчасово – Олександр Барвінський), публічних робіт (Іван Макух). Окремі політики, а серед них Михайло Лозинський, вважали, що склад першого кабінету міністрів із «технічного боку» був надто великим: «Творилися окремі секретаріати так, як у “людей”, себто у великій упорядкованій державі. Тим часом на той час більше надавався виконуючий орган, зложений з малого числа людей»¹¹. Щоправда, наприкінці місяця кількість міністерств було зменшено до 10: об'єднано секретаріати освіти і віросповідання, шляхів, пошти і телеграфів; ліквідовано секретаріати праці і суспільної освіти, суспільного здоров'я, що входили до секретаріату внутрішніх справ на правах відділів, які очолили «товариші секретарів», тобто заступники міністра. Спершу на правах відділу до Міністерства публічних робіт увійшов Харчовий уряд на чолі зі Степаном Федаком (створений 29 жовтня 1918 р.), який згодом став окремою структурою секретаріату й налагодив конструктивну співпрацю з відновленим товариством «Сільський господар», українською кооперацією та фінансовими інституціями¹². Вісім міністрів були членами національно-демократичної партії, двоє – радикальної, по одному – соціал-демократичної і християнсько-суспільної; троє – безпартійними. Закони УНРади й ухвали уряду регулярно публікували у «Віснику державних законів і розпорядків Західної області Української Народної Республіки» (перший випуск датовано

¹¹ Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Уряди. Постаті / гол. ред. ради Я. Ісаєвич; упоряд.: М. Литвин, І. Патер, І. Соляр. Львів, 2018. С. 5–6.

¹² Тищик Б. Західно-Українська Народна Республіка (1918–1923). Історія держави і права. Львів, 2017. С. 156–157.

31 січнем 1919 р.), урядовому часописі «Республіка», окремі міністерства друкували власні інформаційні «Вісники».

УНРада 13 листопада 1918 р. ухвалила «Тимчасовий Основний закон», який уконституював назву держави – Західноукраїнська Народна Республіка й ствердив її територіальні межі – колишні коронні краї Галичини з Володимирією і Буковиною, а також українські комітати Закарпаття. Після переїзду до Станиславова на початку січня 1919 р. УНРада затвердила оновлений склад уряду республіки, до якого ввійшли дев'ять державних секретарів на чолі з головою Державного секретаріату правником Сидором Голубовичем, який мав досвід праці в УНДП, Галицькому сеймі, Українському клубі Віденського парламенту. Він же вів фінанси, торгівлю і промисловість. За внутрішні справи відповідав Іван Макух, а за військові – Дмитро Вітовський (13 лютого його замінив генерал Віктор Курманович). Державний секретаріат суддівства очолив Осип Бурачинський, який мав досвід праці судовим радником, послом у Буковинському сеймі. Традиційно урядові засідання вів його голова, а за відсутності – державний секретар внутрішніх справ, який також відповідав за розбудову та вдосконалення системи органів місцевої влади й управління, насамперед на повітовому рівні. У такому складі секретаріат працював до проголошення 9 червня 1919 р. на спільному засіданні виділу і депутатів УНРади, державних секретарів, Євгена Петрушевича – диктатором. Диктаторські права означали сумісництво обов'язків президента УНРади і голови уряду; функції Державного секретаря передано уповноваженим, зокрема С. Голубовичу (внутрішні справи), В. Курмановичу (військові), С. Витвицькому (закордонні). Керівництво УНР розцінило таке рішення недемократичним, вбачаючи в ньому сепаратизм. Відтак Є. Петрушевича усунуто від Директорії, а щоб утримати вплив на регіон при уряді УНР 4 липня 1920 р. сформовано Міністерство для Галичини на чолі з соціалістом-галичанином Семеном Вітиком.

Як уже зазначено, після урочистого оголошення і схвалення Акта злуки УНР і ЗУНР у Києві 22 січня 1919 р. Є. Петрушевича ввели до складу Директорії УНР, але в її засіданнях до літа він участі не брав. Щоправда, зі Симоном Петлюрою зустрічався 27 лютого 1919 р. у Ходорові на польсько-українських переговорах за участю місії Антанти Жозефа Бартелемі. Власне тоді їхні погляди на українську геополітику та державні кордони розійшлися. Євген Петрушевич

критикував Головного отамана, який допускав можливість встановлення демаркаційної лінії по р. Західний Буг і входження Львова та нафтового басейну до Польщі. Не сприймав Є. Петрушевич і польсько-української угоди 22 квітня 1920 р. щодо введення Східної Галичини й Західної Волині до Польщі¹³. Щоправда, окремі галицькі політики, зокрема А. Шептицький, на представницькій нараді УНРади 19 червня 1920 р. у Львові не підтримали критики Є. Петрушевича щодо цих домовленостей. Її учасників митрополит сміливо запитав: «Хто є більшим ворогом України – Росія чи Польща?» і спонукав диспутантів підтримати зовнішню політику С. Петлюри¹⁴.

Місцеве самоврядування, господарське самоуправління. Проголошення української державності на західних етнічних землях спонукало центральні органи влади ЗУНР і місцевих громадських активістів терміново формувати нові структури виконавчої влади та місцевого самоврядування. Однак жорсткий спротив старої польської адміністрації, насамперед у західних повітах, наступ польського війська, загалом польсько-українська війна (листопад 1918 р. – липень 1919 р.; у тогочасних документах – українсько-польська війна) дали можливість сформувати місцеві українські управлінські структури лише у 50 політичних повітах Східної Галичини. Нова влада, особливо в перші місяці, насамперед приймала традиції і функції довоєнної адміністрації Австро-Угорської монархії (цісарсько-королівських староств, бургомістрів міст та містечок, сільських вїттів тощо)¹⁵. Зміну (перейняття) влади регламентували

¹³ Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Уряди. Постаті. С. 249–254; Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917–1924). Документи і матеріали / упоряд. док. Л. В. Андрієвська та ін. Київ, 2010. С. 396–397; Красівський О. Українсько-польські взаємини в 1917–1923 рр. Київ, 2008. С. 210–254.

¹⁴ Голубко В. Варшавська угода 1920 року та її перспективи у візії західноукраїнських політиків. *Україна модерна*. 2002. Ч. 7. С. 92–93.

¹⁵ У добу Австро-Угорщини органами місцевого самоврядування були повітові, міські й сільські ради. Їх обирало населення міст та сіл на 6 років і сплачувало податки щонайменше рік. Поміщицькі маєтки теж становили окремі адміністративно-територіальні одиниці. Виконавчим органом сільської (гмінної) ради була, обрана нею ж, гмінна управа на чолі з начальником гміни, у містах – магістрат на чолі з бургомістром. Вищою інстанцією для сільських і міських громад, поміщицьких маєтків на території повіту була повітова рада, до складу якої входили власники великих маєтків, промисловці, купці, які сплачували не менше 100 крон

ухвалені УНРадою «Устав і Інструкції для повітових органів Української Національної Ради» (29 жовтня 1918 р.), розпорядження «Про тимчасову адміністрацію областей Західно-Української Народної Республіки» (16 листопада 1918 р.). Ці документи фактично продовжили дію законів і розпоряджень Австро-Угорської монархії, якщо не суперечили Основному закону республіки, загалом політиці української влади¹⁶. Розпорядження допускало залишення на багатьох посадах, незважаючи на національність, держслужбовців колишньої Австро-Угорської монархії.

Первинною структурою політичної адміністрації республіки визначено повіт «аж до уладження державно-правових відносин», а його головною адміністративною посадою – український державний повітовий комісар, який мав берегти інтереси української державності. Його призначав і звільняв Державний секретар внутрішніх справ. До компетенцій державних повітових комісарів входило: протидіяти шкідникам держави; приймати присягу службовців повітових служб і адміністрації; ухвалювати рішення щодо австрійських службовців, які відмовляються від служби; затверджувати розпорядження повітової адміністрації, що мають «загальний публічний характер»; дозволяти носити зброю цивільному населенню; вести нагляд за діловодством державних структур у повіті тощо. Господарські питання повітові комісари мали вирішувати з повітовими харчовими урядами.

Із владної компетенції повітових комісарів виведено стратегічні об'єкти – пошту, телеграф, залізницю, судові органи. Щоправда, вони мали право впливати на їхню діяльність, насамперед контролювати. У питаннях публічної безпеки комісарам підпорядковувалися повітові військові коменданти і коменданти

безпосередніх податків, а також представники сільських і міських громад. Більшість цих органів у довоєнний час склалися з поляків. Науковці-правники вважають, що ці органи самоврядування не мали реальної влади. Дехто доводив існування т. зв. дуалізму, рівноправності органів державної адміністрації та органів самоуправління в Австро-Угорській монархії, які фактично взаємно себе не контролювали й мали різну компетенцію. Див.: Тищик Б. Західно-Українська Народна Республіка (1918–1923). Історія держави і права. Львів, 2017. С. 36–39.

¹⁶ Збірник законів, розпоряджень та обіжників, проголошених Державним Секретаріатом Західно-Української Народної Республіки. Станиславів, 1918. С. 5–7.

жандармерії; в інших питаннях вони зобов'язані були співпрацювати¹⁷. Зазначені обов'язки в умовах війни сумлінно виконували місцеві громадсько-політичні активісти і знані фахівці: адвокати Костянтин Стецяк (Доброміль), Лонгин Озаркевич (Городок), Антін Горбачевський (Дрогобич), Михайло Король (Жовква), Михайло Балтарович (Золочів), Степан Витвицький (Львів), Франц Свістель (Перемишль), Олександр Марітчак (Рудно), Андрій Чайковський (Самбір), Роман Перфецький (Сокаль), судді Микола Бодруг (Дрогобич), Костянтин Дуб (Бібрка), Роман Петрушевич (Кам'янка Струмилова), Сиверин Левицький (Старий Самбір), педагоги Іван Зілінський (Жидачів), Микола Білик (Яворів), священник Іван Винницький (Броди), інженери Іван Мельник (Поморяни), Олександр Росткович (Радехів) та ін. Проблеми влади, загалом життєдіяльності повітів висвітлювали повітові пресові органи: «Борщівський голос», «Бережанський вістник», «Голос з-над Буга» (Сокаль), «Золочівське слово», «Україна» (Жовква), «Стрийський вістник», «Покутський вістник» (Коломия), «Станіславський голос» та ін.

Репрезентантами міських адміністрацій республіки були державні міські комісари, які в листопаді 1918 р. замінили на посадах австрійських бурмістрів (посадників). Інколи до переобрання їхньої влади створювали ліквідаційні комісії (Кам'янка Струмилова, Тернопіль)¹⁸. Ці посади обійняли відомі громадсько-політичні діячі міст і містечок: педагог Микола Мацюрка (Городок), священник Григорій Музичка (Журавно), селяни Євстахій Сасик (Борислав), Андрій Гірник (Миколаїв), лікар Йосиф Гольд (Золочів), урядовець Станіслав Ріттель (Броди) й ін. Міські комісари допомагали забезпечувати правопорядок, сприяли міжнаціональній толерантності, організовували через харчові уряди постачання продуктів, підтримували функціонування комунального господарства; важливі

¹⁷ Павлишин О. Державний повітовий комісар. *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія*. Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2018. Т. 1: А–Ж. С. 540–542; Оргинський В. Л. Силові структури Західно-Української Народної Республіки. Львів, 2004. С. 121–122.

¹⁸ Павлишин О. Державний міський комісар. *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія*. Т. 1: А–Ж. С. 499; Павлишин О. Організація цивільної влади ЗУНР в повітах Галичини (листопад–грудень 1918 року). *Україна модерна*. 1999. Ч. 2–3. С. 132–193; Павлишин О. Львівщина в добу Західно-Української Народної Республіки (1918–1919). С. 96.

питання вирішували спільно з повітовими комісарами та військовими комендантами.

На урядову службу не приймали боржників податків, злочинців, ув'язнених. У згаданому законі УНРади від 16 листопада 1918 р. про тимчасову адміністрацію наголошено також, що між керівником і його підлеглими урядниками не може бути споріднення аж до «другого ступеня». У розпорядку секретаріату внутрішніх справ від 18 березня 1919 р. «В справі унормування спеціальних вимог до урядників у державній адміністративній службі» наголошено, що до служби в державних органах влади допускають лише громадяни УНР бездоганної поведінки, які володіють письмово та усно українською мовою віком до 40 років (це стосувалося тих, хто вперше йшов на адміністративну службу). Державні урядовці поділялися на керівних (концептових урядників) і виконавців (канцелярійних). Першими могли стати лише дипломовані правники, які склали три державні іспити. Від канцелярійних урядників вимагали знання української, польської та німецької мов, досконале володіння діловодством. Були й контрактні урядники: адвокати, судді й нотаріуси. Вони склали не політичний, а фаховий іспит. Виховну мету мав розпорядок Державного секретаріату внутрішніх справ від 22 квітня 1919 р. «Про поборювання хабарництва», який передбачав факти хабарництва серед урядовців карати штрафом до 10 тис. грн або тримісячним арештом; якщо ж хабарництво супроводжувалося погрозами чи здійснено вдруге – штрафом до 20 тис. грн або ж шестимісячним арештом¹⁹.

Українська влада прагнула якнайшвидше запровадити для поляків і євреїв національно-персональну автономію, для них планували створити спеціальні секретаріати. Повітові й міські адміністрації намагалися толерувати міжнаціональні відносини: не забороняли діяльність громадських національних структур – єврейських національних рад, Польської національної організації, польських рятункових і повітових комітетів, Німецької народної ради, які насамперед опікувалися соціально-економічними та культурно-освітніми проблемами своїх громад. На початках поряд із новими українськими владними структурами паралельно діяли громадські ради міст, магістрати, у яких працювали місцеві поляки та

¹⁹ Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Уряди. Постаті. С. 8.

евреї. При окремих українських радах функціювали т. зв. прибічні тісніші й ширші ради міста, де були репрезентовані місцеві євреї та поляки²⁰. Національним меншинам гарантовано свободу усного та писемного спілкування з державними і громадськими структурами рідною мовою. Закон про скликання сейму від 15 квітня 1919 р. передбачав загальні, таємні та прямі вибори за національними куріями осіб, не молодших 20 років, зокрема вибори 160 депутатів від українського, 33 – від польського, 27 – від єврейського і 6 – від німецького населення краю, разом – 226 обранців. Право висувати кандидатів у депутати надавали партіям і групам виборців за спеціальними виборчими списками (від 200 осіб)²¹. Обмежень за соціальним походженням, релігійною та національною належністю не передбачалося. Члени виборчих комісій склали письмові присяги. Однак заплановані на травень 1919 р. сеймові вибори не відбулися через наступ польського війська і початок відступу української влади на схід, до Збруча.

Громадянство ЗУНР надавали особам із постійним місцем проживання (хоча б 5 років); службу в державних установах і організаціях дозволяли лише після громадянської присяги, яку не поспішали приймати недавні урядовці польської національності.

Реформування суду, прокуратури, адвокатури, нотаріату. Нова судова система розбудовувалася на основі австрійського Цивільного кодексу 1811 р., Цивільно-процесуального кодексу 1895 р., Кримінального кодексу 1852 р., Кримінально-процесуального кодексу 1873 р. Згідно із законом УНРади від 21 листопада 1918 р. «Про тимчасову організацію судів і влади судейської» створено нову систему судових органів, до якої мали ввійти повітові й окружні, а також вищий суд, який повинні були створити окремим законом. Компетенції колишнього Міністерства юстиції монархії перейшли до Державного секретаріату судівництва ЗУНР. За його розпорядженням започатковано творення 12 округів зі 130 судовими повітами: Бережанський – 9, Буковинський – 9, Золочівський – 11, Коломийський – 11, Львівський – 17, Станіславівський – 10,

²⁰ Фан Р. Історія єврейської національної автономії у період Західно-Української Народної Республіки. Львів, 2019. С. 111–122; Павлишин О. Львівщина в добу Західно-Української Народної Республіки (1918–1919). С. 126–131.

²¹ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Т. 2: Державотворчі й адміністративно-організаційні процеси. С. 359–360, 407–414.

Стрийський – 9, Тернопільський – 8, Чортківський – 8. Згідно з національним складом населення до окружних судів належало обрати суддів (мандат від 40 тис. мешканців): українців – 102, поляків – 25, євреїв – 17. Суддів безпосередньо призначав уряд за поданням Міністерства судівництва. Вся судова документація мала написи й логотипи українською; судочинство могло використовувати також мови національних меншин. Спеціальний закон скорочував термін стажування кандидатів на посади суддів від 3 до 2 років. Загалом, профільне міністерство створило суди першої, другої і третьої інстанцій, а також прокуратуру й нотаріати. Планувалося створити і т. зв. громадські суди. У судах розглядали чимало справ, пов'язаних із порушенням громадського спокою, дезертирством, хабарництвом, корупцією, зловживаннями, пов'язаними із продажем нафти та свічок. Улітку 1919 р. система цивільного судочинства ЗУНР/ЗОУНР фактично припинила функціонування, хоча галицький еміграційний уряд продовжував удосконалювати національне правосуддя, зокрема в Конституції ЗУНР 1920 р., яку розробив учений-правник, дійсний член НТШ Станіслав Дністрянський²².

Паралельно формувалася система військового судочинства, яка мала складатися з військових округів: Львів, Перемишль, Рава-Руська, Самбір. Львівський військовий окружний суд почав перебрання карних справ від колишнього бригадного у Львові²³.

Функції публічного звинувачення виконувала прокурорська система. 18 грудня 1918 р. прийнято розпорядок Державного секретаріату судівництва «Про Державну Прокуратуру», у якому стверджено, що нормативна правова база колишньої монархії щодо охорони прав громадян відтепер буде «аналогічно приміюватися до охорони прав та інтересів Західно-Української Народної Республіки, її армії, та її органів»²⁴. Однак налагоджено діяльність лише прокуратури в судах першої інстанції, Генеральну прокуратуру так і не було створено, як і не призначено Генерального прокурора.

²² Тищик Б. Західно-Українська Народна Республіка (1918–1923). Історія держави і права. С. 191–199; Оргинський В. Л. Силові структури Західно-Української Народної Республіки. С. 154–181.

²³ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали / відп. ред. О. Карпенко. Івано-Франківськ, 2008. Т. 4: Збройні сили у боротьбі за свободу і незалежність. С. 72–73.

²⁴ Збірник законів, розпорядків та обіжників проголошених Державним Секретаріатом Зах.-Укр. Нар. Республіки. Станіславів, 1918. С. 16–17.

Розпорядок Державного секретаріату судівництва від 15 квітня 1919 р. утворив Палату адвокатів у Станиславові та її структури в судових округах Станиславів, Бережани, Коломия і Чортків. Адвокати, як і судді та прокурори, склали професійні присяги на вірність УНР. Адвокатам було заборонено «всілякі додатки до назви, приміром карний оборонець, надворний і судовий, краєвий, судовий»²⁵. Дозволено працю не лише в органах влади, а й провадити власну практику.

Розпорядок Державного секретаріату судівництва від 1 березня 1919 р. започаткував створення нотаріальної служби, на чолі якої стала Нотаріальна палата. У владних структурах бракувало не лише суддів і адвокатів, а й нотарів, чимало з яких подалися до праці в різних комісаріатах²⁶.

Створення силових органів правопорядку. У перші тижні перебрання влади місцеві громадські активісти, військові та недавно демобілізовані юнаки почали стихійно творити структури народної міліції, які на певний час стали громадськими органами самооборони населених пунктів і тимчасовими органами правопорядку. Вказані структури створювали не лише українці, а й поляки (Львів, Перемишль, Дрогобич та ін.) і євреї (Львів, Борислав, Коломия, Станиславів, Тернопіль, Чортків, Щирець та ін.)²⁷. Тоді ж відбувалося роззброєння австрійських військових і жандармських структур.

Впорядкувати нові органи охорони суспільного правопорядку мав законодавчий акт «Про Корпус Української Державної Жандармерії» від 6 листопада 1918 р., який підготували УНРада і Начальна команда Українського війська, згідно з яким стара австрійська жандармерія була розпущена, а на її матеріально-технічній базі сформовано нову структуру на чолі з Командою Української державної жандармерії, що мала організувати боротьбу із криміналітетом, корупціонерами, шпигунами, диверсантами, терористами, саботажниками. Особливу увагу жандарми повинні були звертати на вияви більшовицького руху. 13 листопада уряд прийняв

²⁵ Вістник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. Станиславів, 1919. Вип. 8. С. 61–62.

²⁶ Там само. Вип. 4. С. 27–29.

²⁷ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. Т. 4. С. 38–40; Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. Львів, 1995. С. 113; Павлишин О. Організація цивільної влади ЗУНР... С. 172.

розпорядок «Про створення Корпусу Української Державної Жандармерії». Нову структуру спершу підпорядкували Міністерству військових справ, а згодом – Міністерству внутрішніх справ. Згідно з урядовим розпорядком, Державну жандармерію поділено на три військово-територіальні області: А – Львів, Б – Тернопіль, В – Станиславів, на чолі яких призначено «експонованих старшин жандармерії» – відповідно Івана Козака, Миколу Алеськевича, Степана Малиновича. Їм підпорядковувалися команди окремих відділів, повітів і станиць. Область Львів охоплювала повіти: Львів, Сокаль, Жовква, Городок, Рудки, Перемишль, Мостиська, Добромиль, частину Березова, Сянік, Ліско, Рава-Руська, Ярослав, Яворів, Чесанів, Самбір, Старий Самбір, Турка, Дрогобич; область Тернопіль охоплювала повіти: Тернопіль, Збараж, Скалат, Терехівля, Золочів, Радехів, Камінка-Струмилова, Броди, Зборів, Бучач, Копичинці, Борщів, Заліщики, Бережани, Бібрка, Перемишляни, Рогатин, Підгайці; область Станиславів об'єднувала повіти: Станиславів, Богородчани, Надвірна, Товмач, Городенка, Стрий, Жидачів, Сколе, Долина, Калуш, Коломия, Печеніжин, Косів, Снятин, Чернівці, Кіцмань, Заставна, Вашківці, Серет, Вижниця, Сторожинець. Зауважу, що окуповані в листопаді буковинські повіти фактично були поза сферою впливу жандармерії. Фахівців до нової структури готувала Станиславівська жандармська школа, до якої приймали українських військовиків. Як і у війську, у Державній жандармерії служили старшини, підстаршини та рядові стрільці віком 20–40 років, фізично здорові, неодружені чи бездітні вдовці, вони вміли писати, читати і рахувати, знали державну мову²⁸. Влітку 1919 р., коли силові структури та цивільна адміністрація ЗУНР відступали за Збруч, Державну жандармерію перейменовано на Народну сторожу, яка в умовах російсько-української війни продовжувала виконувати у прифронтовій зоні військово-поліцейські функції.

У період польсько-української війни від початку грудня 1918 р. у фронтовій зоні діяла Польова сторожа (жандармерія) Галицької армії, яка фактично була органом безпеки й виконувала військово-поліцейські функції у місцях передислокації та розташування армійських частин: забезпечувала громадський спокій у війську,

²⁸ Козак І. Дещо про Державну жандармерію ЗОУНР. *Літопис Червоної Калини*. Львів, 1932. Ч. 3. С. 5–24; Ортинський В. Л. Силові структури Західно-Української Народної Республіки. С. 210–219.

охороняла військове майно та зброю, протидіяла диверсійним акціям на шляхах і лініях зв'язку, боролася з дезертирством, супроводжувала конвоїв та кур'єрів, організовувала для населення пропускний режим у фронтовій смузі. До її структури належали відділи польової жандармерії окремих бригад, груп та корпусів. До неї також приймали осіб від 20 до 40 років, фізично здорових і лише неодружених. Польова сторожа діяла також у ЧУГА, після розформування якої чимало старшин-жандармів спецслужби більшовицької Росії репресували, зокрема в концтаборі Кожухів та на Соловках²⁹.

У лютому 1919 р. при Державному секретаріаті військових справ створено Залізнодорожну військову управу, яка організовувала безпеку на залізничному транспорті, охороняла шляхи і державне майно. Комендантом управи призначено Юліана Буцманюка (між іншим, талановитого маляра, який розписував церкви; сотника УСС, згодом отамана Армії УНР, якому безпосередньо підпорядковувалися структурні підрозділи: адміністрація КОШТ, команди двірців (Тернопіль, Ходорів, Станиславів, Чортків, Стрий), залізнична охорона. КОШТ-1 контролював такі залізничні шляхи: Тернопіль-Підволочиська, Великі Бірки-Гримайлів, Тернопіль-Збараж, Тернопіль-Теребовля, Тернопіль-Березовиця-Криве, Тернопіль-Красне-Броди. КОШТ-2 охороняв залізницю: Ходорів-Потутори, Потутори-Підгайці, Потутори-Бережани-Львів (до межі фронту), Підвисоке-Більшівці, Ходорів-Вершани, Ходорів-Більшівці, Ходорів-Галич. КОШТ-3 контролював шляхи: Ходорів-Галич-Станиславів, Станиславів-Нижнів, Станиславів-Коломия-Снятин, Коломия-Городенка, Станиславів-Вороненка, Станиславів-Калуш, Долина-Мартин. КОШТ-4 охороняв шляхи: Чортків-Бучач-Комарівка, Вигнанка-Копичинці-Деревівка, Чортків-Гусятин, Чортків-Іване Пусте, Чортків-Заліщики. КОШТ-5 забезпечував правопорядок на залізничних шляхах: Стрий-Миколаїв-Дроговиж, Стрий-Борислав-Трускавець, Самбір-Хирів, Самбір-Сянки, Самбір-Комарно, Самбір-Лавочне.

²⁹ Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. Львів, 1998. С. 130; Шанковський Л. Українська Галицька Армія. Львів. 1999. С. 307; Козак І. Польова жандармерія УГА. *Українська Галицька Армія. Матеріали до історії*. Вінніпег, 1958. С. 295–296; Російський центр хранения и изучения документов новейшей истории. Ф. 17. Оп. 61. Д. 8. Л. 19.

У лютому, згідно з розпорядженням Державного секретаріату військових справ при Залізничній військовій управі, створено Залізничну жандармерію з відділами у Станиславові, Ходорові, Тернополі, Стрию, Чорткові, Коломиї, Красному, Бродах, Підволочиську, Гусятині, Бережанах, Ворохті, Лавочному. Її представники перевіряли документи в подорожних військових і цивільних, виявляли злочинців, шпигунів, провокаторів, диверсантів, забезпечували громадський порядок у вагонах, охороняли майно³⁰.

У прифронтовій зоні представниками влади зазвичай виступали командири УГА. Мобілізаційні заходи здійснював Державний секретаріат військових справ на території держави, яку 13 листопада 1918 р. було поділено на три військові області: А – Львів, Б – Тернопіль, В – Станиславів, які об'єднали 12 військових округів і 60 повітових військових команд (комісаріатів), частина з яких так і не була створена. Область Львів охоплювала такі округи: Львів (повіти Львів, Сокаль, Жовква, Городок, Рудки), Перемишль (повіти Перемишль, Мостиська, Добромиль, Березів, Лиско, Сянік), Рава-Руська (повіти Рава-Руська, Ярослав, Яворів, Чесанів), Самбір (повіти Самбір, Стрий, Турка, Дрогобич). Область Тернопіль об'єднала округи: Тернопіль (повіти Тернопіль, Збараж, Скалат, Терехівля), Золочів (повіти Золочів, Радехів, Кам'янка-Струмилова, Броди, Зборів), Чортків (повіти Чортків, Бучач, Гусятин, Борщів, Заліщики), Бережани (повіти Бережани, Бібрка, Перемишляни, Рогатин, Підгайці), Станиславів (повіти Станиславів, Богородчани, Надвірна, Товмач, Городенка), Стрий (повіти Стрий, Жидачів, Сколе, Долина, Калуш), Коломия (повіти Коломия, Печеніжин, Косів, Снятин), Чернівці (повіти Чернівці, Кіцмань, Заставна, Вашківці, Серет, Вижиця, Сторожинець). За участю Начальної команди УГА в січні 1919 р. створено 3 корпуси і 12 бригад³¹.

Духовну опіку над вояками здійснювало Зарядче преподобництва при Державному секретаріаті військових справ на чолі з о. Миколою Їжаком, якому підпорядковувалося новостворене Польове

³⁰ Вістник Державного Секретаріату Військових Справ. Станиславів, 1919. Ч. 6. С. 3–6; Буцманюк Ю. Залізнодорожна Військова Управа. *Українська Галицька Армія*. Вінніпег, 1958. Т. 1. С. 299–300.

³¹ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали: у 5-т. Івано-Франківськ, 2008. Т. 4: Збройні сили у боротьбі за свободу, незалежність, соборність / уклад.: О. Карпенко, К. Мицан. С. 50–51; Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919. С. 107–112; Шанковський Л. Українсько-Галицька Армія. С. 22–27, 326.

преподобицтво Начальної команди. У галицьких корпусах створено референтури духівництва, у стрілецьких бригадах – відділи духівників, які обслуговували духовні потреби старшин і стрільців бойових підрозділів – куренів та сотень (батарей)³². Мобілізувати поборовців 1883–1900 р. н. армійським підрозділам допомагали повітові комісаріати³³.

Владним структурам ЗУНР протистояли представники ліворадикальних сил – нелегальні осередки Комуністичної партії Східної Галичини, які з весни 1919 р. діяли за фінансової та кадрової підтримки російської Ради народних комісарів, ЦК РКП (б), КП(б)У, ЦК КП(б)У³⁴. Нерідко вони ініціювали створення опозиційних до влади селянських, робітничих і військових рад. Владно-партійні структури більшовицької України неодноразово зверталися до галицького населення із проханням сприяти «революційному добровільному об'єднанню Галичини і України» в межах формування «Всесвітньої радянської соціалістичної республіки»³⁵.

Загалом, правові акти та діяльність центральних і місцевих органів влади ЗУНР довели політико-правову зрілість українців як політичної нації, їхню готовність до державно-соборного життя в умовах конституційної республіки.

Особливість владних трансформацій на Буковині, Закарпатті, Лемківщині. Перейняття влади на Буковині готувала Буковинська делегація УНРади, створена 19 жовтня 1918 р. у Львові й організаційно оформлена в Чернівцях за декілька днів, 21 жовтня. Вона складалася з депутатів обох палат австрійської Державної Ради, послів Буковинського крайового сейму та представників українських

³² Вістник Державного Секретаріату Військових Справ. Станиславів, 1919. Ч. 6. С. 6; Ч. 7. С. 5; Футулуйчук В. Українсько-Галицька Армія: військово-патріотичне виховання та вишкіл (1918–1920 рр.). Донецьк; Львів, 2000. С. 60–61.

³³ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. Т. 4. С. 40, 45.

³⁴ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали: у 5 т. Івано-Франківськ, 2005. Т. 3. Кн. 2: Соціально-політичні процеси. Національно-культурне відродження / уклад.: О. Карпенко, К. Мицан. С. 182–183, 185–186, 191–192, 198–199; Литвин М. ЗУНР і Галицька СРР у геостратегії більшовицької Росії. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2009. Вип. 18. С. 101–118.

³⁵ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали: у 5 т. Івано-Франківськ, 2009. Т. 5. Кн. 1: Зовнішня політика і міжнародне становище. 1918–1919 р. / уклад.: О. Карпенко, К. Мицан. С. 379–392.

політичних партій краю, її головою обрано відомого письменника, педагога і громадського діяча, посла Буковинського крайового сейму Омеляна Поповича, а заступником – талановитого мовознавця і педагога, довоєнного голову Товариства вчителів вищих шкіл ім. Г. Сковороди на Буковині Агенора Артемовича³⁶. 24 жовтня до неї кооптовано ще 10 представників від православного духовенства, педагогів, правників, міщан та жінок і реформовано у Крайовий комітет. За його участю 3 листопада проведено в Чернівцях українське віче, яке висловилося за передачу влади УНРаді, злуку з Галичиною і якнайшвидшим об'єднанням із Наддніпрянською Україною, висловлено протест проти намагання інших народів, насамперед румунів, захопити українську територію краю (Заставнівський, Кіцманський, Вашковецький і Вижницький повіти повністю, Чернівецький і Серетський – за винятком румунських громад, а також українські громади Сторожинецького, Радівецького та Кимполунзьких повітів). Омеляна Поповича обрано президентом краю. 6–7 листопада 1918 р. Крайовий комітет трансформовано в Українську крайову національну раду на чолі з Агенором Артемовичем³⁷.

Новій українській владі протистояв румунський політикум на чолі зі сторожинецьким землевласником Янку Флондором, який 27 жовтня провів у Чернівцях збори Румунської Національної Ради, що проголосили Буковину «румунською землею», яка має об'єднатися з Банатом і Трансильванією в одну румунську область у складі Австро-Угорщини. Збройний наступ румунського війська 9–11 листопада 1918 р. призупинив діяльність української влади в Чернівцях і започаткував інкорпорацію краю до Румунії³⁸. Що-

³⁶ Павлишин О. Буковинська делегація. *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія* / голова редкол. М. Кугутяк. Івано-Франківськ, 2018. Т. 1: А–Ж. С. 199; Добржанський О., Старик В. Бажаємо до України: змагання за українську державність на Буковині у спогадах очевидців (1914–1921 рр.). Одеса, 2008. С. 820–830; *Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Уряди. Постаті*. С. 15–22.

³⁷ Добржанський О. Соборницькі прагнення українців Буковини восени 1918 р. *Український історичний журнал*. 2009. № 1. С. 28–38; Добржанський О. Буковинське віче 3.11.1918. *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія* / голова редкол. М. Кугутяк. Т. 1: А–Ж. С. 200–201.

³⁸ Ботушанський В., Макар Ю. Буковина в українських національно-визвольних змаганнях. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2000. Вип. 6: Західно-Українська Народна Республіка. Історія і традиції. С. 125–127.

правда, місцева УНРада в Кіцмані проіснувала до 17 листопада; частину її членів румунська окупаційна влада заарештувала. Повна окупація завершилася на початку грудня 1918 р., коли румунське військо ввійшло до Вижниці та Путили. Нова влада заборонила діяльність українських партій і заарештувала кількох членів буковинської секції УНРади³⁹. Уряд ЗУНР та Директорія УНР виступили із протестом проти окупації території Північної Буковини.

У березні 1919 р. у тимчасовій столиці ЗУНР – Станиславові – створено Буковинську раду, яка прагнула консолідувати поневолене населення в боротьбі проти румунської окупаційної влади. Органом, який виконував функції ради, була президія на чолі з Омеляном Поповичем, його заступниками обрано Осипа Бурачинського й Агенора Артемовича (від січня виконував також обов'язки державного секретаря освіти та віросповідання ЗУНР), їм допомагали писарі Ізидор Цурканович і Михайло Кочерган, а також референти – Осип Безпалко (дипломатія), Ілько Попович (військові справи), Микола Драгомирецький (фінанси), Юрій Сербенюк (преса). Новий орган повідомив Директорії УНР про необхідність порозуміння з ним щодо вирішення проблем буковинських українців⁴⁰. Окремі дослідники вважають, що українському політикуму краю не вдалося утримати владу, бо Чернівці покинув і виїхав до Львова полк УСС, а мобілізацію до війська не було проведено. Натомість румунські політики на чолі з Я. Флондором зробили ставку не на переговори з українцями, а на окупацію краю румунським військом⁴¹.

Після відступу УГА та центральних органів влади ЗУНР/ЗОУНР за Збруч Буковинська (Українська) Національна Рада (голова – М. Кочерган) у серпні–листопаді 1919 р. поновила свою діяльність у тимчасовій столиці УНР – Кам'янці на Поділлі. До неї кооптовано Романа Жуковського (секретар), референтів – Олексу Штробеля (фінанси), Северина Івановича (військові справи), Івана Герасимовича (преса). Ця структура нерідко критикувала Є. Петрушевича в

³⁹ Добржанський О. Соборницькі прагнення українців Буковини... С. 37–38.

⁴⁰ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. Т. 3. Кн. 2. С. 71–72; Патер І. Артемович Агенор. *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія* / голова редкол. М. Кутуцяк. Т. 1: А–Ж. С. 81–82.

⁴¹ Добржанський О. Соборницькі прагнення українців Буковини... С. 36–37.

питанні співпраці УНР і ЗУНР⁴². Після окупації території УНР частина буковинських політиків виїхала до Відня.

Героїчною та водночас трагічною виявилася доля творців Гуцульської Республіки на Закарпатті, зокрема її президента, а згодом міністра народної оборони Карпатської України Степана Клочурака, який після Другої світової війни відбув ув'язнення у сталінських таборах за Полярним колом. У період розпаду Австро-Угорської монархії, восени 1918 р., у містечку Ясіня місцеві українські активісти роззброїли угорську жандармерію і прикордонну поліцію, сформували з недавніх військовослужбовців-українців гуцульську міліцію (близько 200 осіб, серед них були навіть євреї та німці) на чолі із С. Клочураком, яка розпочала перебрання влади і складів австрійської армії. Аналогічні відділи народної міліції створено в навколишніх селах. У листопаді сформовано Гуцульську народну оборону і Ясінську народну раду (Українську народну раду, Гуцульську народну раду) з осідком в місцевому кінотеатрі. За участю цих структур 8 листопада 1918 р. на площі проведено величаву маніфестацію під синьо-жовтими прапорами, на якій виступив С. Клочурак, закликавши гуцулів з'єднатися із своїми кровними братами-українцями, з'єднатися з Україною. Під вигуки «Най живе наша Україна!» учасники зборів підтримали цю пропозицію. Виступаючий, Василь Климпуш розповів про революційні події в Галичині. Тоді ж до місцевої УНРади кооптовано 42 члени, серед яких були педагоги, священник, сільські господарі, військовики; її головою збори рекомендували обрати С. Клочурака. Новообраний орган обрав Головну управу із 12 членів, призначив старостою містечка Дмитра Іванюка, обрав нотаріальний уряд і скарбника. Із членів Головної управи створено різні комісії: шкільну, лісову, лісових робіт, торговельну, адміністративну, а також військову, яку безпосередньо підпорядковано голові ради. За участю харчової комісії проведено контроль крамниць і продуктових складів, частину прихованого й реквізованого товару та худоби напередодні Різдва роздано військовим інвалідам, вдовам,

⁴² Брицький П., Добржанський О., Юрійчук Є. Буковинці в боротьбі за українську державність (1917–1922). Чернівці, 2007. С. 454–469; Павлишин О. Буковинська (Українська) національна рада у м. Кам'янець на Поділлі. *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія*. Т. 1: А–Ж. С. 200–201.

сиротам і старцям. Для нужденних безкоштовно виділено будівельні матеріали. Аналогічні сільські ради створено в Ізі, Бедевні, Дубовім та інших селах. Степан Клочурак відвідав у Станиславові голову уряду ЗУНР Сидора Голубовича, у якого попросив військової допомоги для підтримки української влади. Налагоджено контакти з редакцією часопису «Нове життя»; його співробітника і професора Станиславівської гімназії Костя Кисілевського призначено представником секції пропаганди з осідком у Станиславові й філіями в Ясіню та Лавочному. За його сприяння на Закарпаття надіслано чимало українських часописів і кількост українських підручників для народних шкіл⁴³.

В опозиції до української влади були не лише представники румунського та угорського політикумів, а й чимало українських інтелігентів: священників, вчителів і сільських господарів, які «орієнтувалися на Мадярщину». Це частково підтвердили збори з «русинською інтелігенцією» 10 грудня 1918 р. у Будапешті за участю «міністра для русинів» Ореста Сабова. Після гострих дискусій делегати не схвалили владну пропозицію «про державну приналежність Карпатської України до Мадярщини» (Угорського королівства), а С. Клочурак відмовився від пропозиції обійняти посаду секретаря в Міністерстві для русинів⁴⁴. Зазнала невдач «мадярська орієнтація» і в Сиготі 18 грудня 1918 р. на установчих зборах Марамо-роської руської (української) ради, головою якої обрано Михайла Бряжайка⁴⁵. Проукраїнську позицію більшості населення краю підтвердив Всеукраїнський конгрес у Хусті 21 січня 1919 р., який виступив за «злуку з Україною». Цього дня на допомогу Гуцульській Республіці прибув невеликий загін Галицької армії на чолі з поручником Нестором Рогужинським⁴⁶. На той час військо Гуцульської Республіки нараховувало 1 100 осіб, які на озброєнні мали, крім крісів, 5 кулеметів і 2 гармати. Влада Гуцульської Республіки підтримувала контакти не лише з урядом ЗУНР, а й УНР, які надіслали землякам на Закарпаття чимало продуктових транспортів. До речі, між Ясінем і Раховим тоді було встановлено залізничне сполучення, а між Ясінем, Станиславовим та Коломиєю щоденно курсували

⁴³ Клочурак С. До волі. Ужгород, 2009. С. 11–106.

⁴⁴ Там само. С. 107–111.

⁴⁵ Там само. С. 112–116.

⁴⁶ Там само. С. 145; Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. С. 73–74.

пасажирські потяги. Українська влада налагодила навчання у школах, пенсійне забезпечення, допомогу потерпілим від війни. До читалень надходили українські часописи і книжки. Про бажання закарпатських українців жити в соборній Україні ще раз засвідчив З'їзд угорських українців у Станиславові 7 травня 1919 р., на який прибуло 132 делегати із 62 громад. Його делегатів прийняв президент УНРади Є. Петрушевич, якому передано ухвалену з'їздом резолюцію з вимогою до Паризької конференції про приєднання «території Мадярщини, заселеної русинами-українцями» до України, а також якнайшвидший вивід румунських, угорських і чеських військ із Закарпаття⁴⁷. Однак збройна агресія сусідніх держав наприкінці 1918 р. – у першій половині 1919 р. призупинила українське державотворення на Закарпатті⁴⁸.

Наприкінці Першої світової війни у вир визвольного руху втягнуто і населення Лемківщини, де були створені т. зв. лемківські республіки – проукраїнська Вислоцька (Команчанська) і москвофільська Фльоринська (Лемко-Русинська). Влада першої – УНРада Сяноцького повіту – сформована на зібранні населення с. Вислок Великий, де підтримано прокламацію о. Пантелеймона Шпильки про необхідність долучитися до творення Української держави. Тоді ж священника обрано головою повітової ради, а вчителя Г. Судомира – керівником Українського повітового комісаріату. Наступного дня збори населення заснували озброєну поліцію на чолі з комендантом Андрієм Кирою, купцем із с. Команча, що мав досвід служби у війську. Сформовано також окружний комісаріат, який поширив свою владу на 35 сіл. Проукраїнські віча та зібрання відбулися також за участю громад Новосончівського, Горлицького, Грибівського, Ясельського, Кросненського повітів. Українські службовці і військовики прийняли присягу на вірність Україні. Пантелеймон Шпилька побував у тимчасовій столиці ЗУНР – Станиславові, де попросив Дмитра Вітовського надати українцям Лемківщини військову допомогу; немало лемків у час польсько-української війни вступило до Галицької армії, насамперед бойової групи «Лютовиська», яка сформувала бойові застави вздовж берегів Сяну. Влада Вислоцької Республіки призупинила функціонування 24 січня 1919 р.,

⁴⁷ Клочурак С. До волі. С. 156–157.

⁴⁸ Павлюк О. ЗУНР і політика Угорщини. *Україна в минулому*. Київ; Львів, 1995. Вип. 7. С. 33–35.

коли польське військо захопило с. Команчу, а чимало її прихильників було заарештовано⁴⁹.

Владу москвофільської Фльоринської Республіки репрезентували Руські ради кількох сіл із центром у с. Фльоринка. Там також сформовано «Русський уряд» на чолі з президентом Ярославом Качмариком, що толерував москвофільський політичний рух. Ця «республіка» проіснувала до березня 1920 р., коли польська влада арештувала її провідників⁵⁰. Територія Лемківщини була введена до державно-політичного організму Польщі.

Інкorporація західних земель України до Румунії, Угорщини та Чехословаччини стала можливою ще й тому, що уряд ЗУНР прагнув налагодити з ними торгівлю співпрацю, зокрема термінове постачання зброї та амуніції для українського війська, пообіцявши за це нафту і продукти.

Владні структури ЗУНР в еміграції. Після військової окупації Східної Галичини органи влади ЗУНР (Галицької Республіки) перебралися до Відня. Від 25 липня 1920 р. до 30 квітня 1923 р. там діяв коаліційний еміграційний уряд – Колегія уповноважених диктатора ЗУНР, яка виконувала функції не лише виконавчої, а й законодавчої влади, створена спеціальним розпорядженням Є. Петрушевича, який і очолив уряд. До нього ввійшли уповноважені: Степан Витвицький (закордонні справи; від 1921 р. – Кость Левицький, який також очолив колегію), Володимир Сінгалевич (фінанси, торгівля, промисли), Осип Назарук (преса та пропаганда; від 1921 р. – Ярослав Підляшецький), Йосип Ганінчак (внутрішні справи, судівництво, освіта, віросповідання, рільництво, пошта і телеграф, шляхи та публічні роботи), Роман Перфецький (референт для зв'язку з краєм, 1921 р. він також перейняв обов'язки Йосипа Ганінчака). У 1921 р. проблеми освіти перейшли до обов'язків Степана Смаль-Стоцького, а політичним референтом зв'язку із краєм призначили Олександра Марітчака. У 1922 р. склад колегії знову оновився: Станіслав Сінгалевич став відповідальним за внутрішні справи, Олександр Сероїчковський – за фінанси, Роман Перфецький – за пресу та пропаганду, Ярослав Підляшецький – за зв'язок

⁴⁹ Любчик І. «Лемківські республіки». *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія* / голова редкол. М. Кугутяк. Івано-Франківськ, 2019. Т. 2: 3–О. С. 411–412.

⁵⁰ Там само. С. 412–413.

із краєм. Складовою уряду була Військова канцелярія на чолі з отаманом Ярославом Селезінкою (вирішувала проблеми інтернованих скитальців УГА в Чехословаччині) та Президіальна канцелярія на чолі з Левом Петрушевичем. Кодифікаційна комісія при уряді готувала владні законопроекти. За відсутності диктатора в осідку уряду функції державної влади виконувала Колегія уповноважених⁵¹.

Активною була зовнішня політика еміграційного уряду: готували і відряджалися за кордон місії та посольства, для закордонної преси писали комунікати (про зловживання окупаційної влади під час перепису населення в Східній Галичині, про опір населення Східної Галичини польським окупантам та ін.), публікувалися редакційні статті до урядового часопису «Український прапор», аналітичні урядові реферати: «Теорія торговельного балансу Східної Галичини» (1920), «Економічне становище селян Східної Галичини навесні 1921 р.», «Польський перепис у Східній Галичині», «Нищення землеволодіння під польською окупацією: колонізація», «Політичні арешти і репресії» (1921), «Нищення сільськогосподарської продукції польською окупаційною владою» (1922), «Стан української школи під теперішню пору» (1923) та ін.⁵².

В австрійській столиці наприкінці 1919 р. реанімовано ще один представницький орган влади – УНРаду, головою якої обрано Євгена Левицького (згодом його змінив Лев Левицький), а заступником – Теофіля Окуневського. В її засіданнях брали участь відомі галицькі правники, педагоги, фінансисти, журналісти, військовики. В офіційних документах і пресових виданнях вона фігурувала під назвами «Закордонна група Української Національної Ради» або «Збори членів УНРади у Відні». Її депутати підготували численні

⁵¹ Павлишин О. Євген Петрушевич (1863–1940). Ілюстрований біографічний нарис. Львів, 2013. С. 258–259; Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923: Історія / відп. ред. О. Карпенко. Івано-Франківськ, 2001. С. 346–373; Кугутяк М. Українська націонал-демократія. Київ; Івано-Франківськ, 2004. С. 134, 176–207; Дерещук Т. Колегія уповноважених диктатора Західно-Української Народної Республіки. *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія* / голова редкол. М. Кугутяк. Т. 2: 3–О. С. 238–240; Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. Івано-Франківськ, 2005. Т. 3. Кн. 1: Соціально-економічні відносини і визвольні змагання / уклад.: О. Карпенко, К. Мицан. С. 330.

⁵² Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. Т. 3. Кн. 1. С. 369–616.

протестаційні ухвали проти передачі Галичини під польську юрисдикцію, на захист інтернованих українців, проти репресій у краї, які традиційно надсилали до Ради послів у Париж, урядів і парламентів зарубіжних країн⁵³. Паралельно у Львові продовжувала діяльність Львівська делегація УНРади, яка неодноразово зверталася до нової польської влади із проханням вирішити культурно-освітні та гуманітарні проблеми населення⁵⁴. Ухвала Ради послів від 14 березня 1923 р. призупинила діяльність еміграційного уряду ЗУНР, його дипломатичних структур. Досвід тогочасного українського державотворення намагалися стерти в пам'яті галичан не лише польські, а й радянські державно-політичні структури.

Микола Литвин

⁵³ Павлишин О. Євген Петрушевич (1863–1940). С. 254–255.

⁵⁴ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. Т. 3. Кн. 1. С. 325–327, 333–336.